

<https://doi.org/10.62837/2025.5.186>

ARZU ŞƏFİYEVA
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Xarici Dillər departamentinin Xarici Dillərin
tədrisi mərkəzinin baş müəllimi

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ LEKSİK VƏ QRAMMATİK KONVERSİYA

Açar sözlər: konversiya, sözyaradıcılıq, sonluqlar, paradigma, əşyavilik

Ключевые слова: конверсия, словообразование, окончания, парадигма, объективация

Key words: conversion, word formation, endings, paradigm, objectification

Müasir ingilis dilində bir qrup feillər vardır ki, konversiya vasitəsilə isimlər yarada bilmirlər. Bütün bu feillər uzunmüddətli fəaliyyət bildirir. Belə ki, bu, birincisi başqa qrup feillərdən fərqli olaraq müvəqqəti hərəkəti əks etdirmir. Məsələn, to suffer (əziyyət çəkmək), to live (yaşamaq), to eat (yemək) və s. İkinci amilə isə struktur cəhətdən mürəkkəb sözlərin az bir qisminin bu dildə konversiyaya məruz qalması aiddir. Məsələn, to portion- bölmək, hissələrə ayırmaq, to requisition- müsadirə etmək. Üçüncü amil isə belə izah edilə bilər ki, ingilis dilində konversiya vasitəsilə yaranan istənilən söz onun lüğət tərkibinə daxil olur. Müasir ingilis dilində əsas nitq hissələri arasında konversiya baş verdiyi kimi, həm də əsas mənalı sözlərin də sözünü və bağlayıcılara keçidi baş verir. B. B. Пасчек qeyd edir: “Morfoloji tamlığa malik olaraq və ikili sintaktik xüsusiyyətin nəticəsi kimi about, across, along, around, behind, by, down, in, off, on, out, over, past, round, though, to, under, up kimi sözlər zərflərdən sözönlərə keçid zonası kimi xüsusi zona formalaşdırır” [8, 112]. İngilis dilində nəinki əsas nitq hissəsinə aid olan sözün köməkçi nitq hissəsinə məxsus bir sözə keçdiyinə, hətta bu sözün yenidən konversiyaya uğrayaraq dildə başqa köməkçi nitq hissəsi kimi işləmə bilməsinin şahidi olmaq olar. Məsələn, before sözü “qarşıda, əvvəl” mənasını verən zərf olaraq həmçinin sözünü kimi işlənir və ən sonda isə bağlayıcıya konversiya olunur. Ümumiyyətlə, müasir ingilis dilində bütün konversiya modelləri məhsuldardır. Burada dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində isim→feil, feil→isim, isim→sifət, sifət→isim istiqamətində olan konversiya daha böyük rol oynayır. Müasir ingilis dilində konversiyaya nəinki sözlər, həm də cümlələr də məruz qalır. Bu zaman sözyaradıcılıq ilə sintaksis arasında əlaqə özünü açıq büruzə verir. Sintaktik vahidin leksik vahidə keçidi zamanı fonetik və məna qovuşuqluğu müşahidə olunur. Yəni, bu zaman belə konstruksiya cümlənin bir üzvü kimi çıxış edir, müəyyən və qeyri-müəyyən artikkelərlə işlənir, sözdəyişdirici və sözdüzəldici morfemlərlə formalaşa

bilir. Məsələn, Johnny-come-lately (Johnny-come-latelies, Johnnies-- come-lately) - 1) ən son dəqiqə və ya çox gec gələn adam 3) sadələhv insan . İngilis dilininin lüğət tərkibi tarixin müəyyən mərhələlərində konversiya vasitəsilə formalaşmış sözlərdən ibarətdir. Bu konversiyaya həm ənənəvi, həm də təsadüfi konversiya halları aiddir. Təsadüfi konversiya halına ingilis dilində çox tez-tez rast gəlinir. Bu zaman yalnız verilən kontekstdə hər hansı bir mənanı daha aydın ifadə etməkdən ötrü isimlərdən feil və sifətlər yaranır. Məsələn, It was washed and mended. (Bu yuyulub və təmir edilmişdi.) Bu cümlədə to wash (yumaq) feili təsadüfi, kontekstdən asılı olaraq wash (yuma) ismindən konversiya olunmuşdur. Sonluqlar, yəni suffikslərin itməsi bu cümlələrdə hər iki element üçün səs formalarının qovuşması ilə nəticələnmişdir. Müasir ingilis dilində konversiya vasitəsilə yeni sözlərin yaranmasında ingilis mənşəli sözlərdən başqa, digər dillərdən alınma sözlər də iştirak edir. Məsələn: alman mənşəli **blitz** ismindən **to blitz** (bombalamaq) feili. Qədim dövrdə ingilis dilində feilin məsdər forması “ an”, “ian” sonluğu qəbul edirdi. O. Д. Мешковun fikrincə, sait səslərin, eləcə də vurğusuz hecaların reduksiyası prosesi təkcə orta əsr ingilis dilinin morfoloji strukturuna deyil, eləcə də onun sözyaratma sistemində öz təsirini birbaşa göstərirdi. [5, 127]. XIV əsrdə “-n” sonluğu düşəndə və XV əsrdə sonuncu neytral səs artıq səslənməyəndə, isim və feillərin başlanğıc formaları, yəni adlıq halda, tək formada olan isimlər və feillərin məsdər (infinitiv) formaları, eləcə də sifətlər eyniləşdi. Bu zaman “forma omonimliyi”, yəni formaların səslənməsində eyniləşmə baş verdi.

Konversiya vasitəsilə yeni sözlərin yaranması ingilis dilinin spesifik xüsusiyyəti sayılır. İngilis dilində konversiya vasitəsilə yeni sözlər yaranarkən həmin sözlərdə əsasən, aşağıdakı dəyişikliklər baş verir : 1. Yeni söz, yeni nitq hissəsində qrammatik formaların yaranmasına xidmət göstərən bütün sonluqları qəbul edir, yəni, o yeni paradigmaya aid edilir və yeni qrammatik kateqoriyalarla xarakterizə edilir. Məsələn -pilot (təyyarəçi, pilot, bələdçi) ismindən to pilot (aparmaq, pilotluq etmək, bələdçilik etmək) feili yaranmışdır.” To pilot” feili bu nitq hissəsinə xas bütün formaları alır. Məsələn: to pilot pilots III şəxs indiki qeyri- müəyyən zaman forması, piloted keçmiş zaman və keçmiş zaman feili sifət forması, piloting indiki zaman feili sifət forması və cerund.Yeni söz başqa sintaktik funksiya və uyğunluq əldə edir, məsələn isim qaydaya görə mübtədə, tamamlıq, xəbərin ad hissəsi, təyin funksiyalarında işlənir. Yeni söz, yeni leksik-qrammatik məna əldə edir. Konversiya vasitəsilə sözyaratma prosesində mövcud sözün kateqorial mənasında dəyişkənlik baş verir. Məsələn, əşyavilik mənasında olan söz hərəkət və ya proses mənasını alır. Buna misal olaraq car (maşın)→ to car (maşınla getmək), əksinə feil əsasının ismə çevrilməsinə aid isə, to find (tapmaq)→ find (tapıntı), to help (kömək etmək)→help (kömək, köməkçi) sözlərini misal gətirmək olar. Bir çox dilçilərin fikrincə, ingilis dilində eynimənalı dil vahidlərinin iştirakı başqa dillərə nisbətən daha da üstündür. Bunu da analitik dil olan ingilis dilinin çox məhdud formayaratma imkanına malik

olması ilə izah edirlər (Ginzburg R.S., Khidekel S. S. və s.) [9, 17]. Belə bir hal omoformlar və leksik-qrammatik omonimlərin bolluğunu qaçılmaz edir. Beləliklə, ingilis dilində konversiyanın öyrənilməsi paradigmdaxili omonimlik probleminin öyrənilməsinə gətirib çıxarır. Çünki, bu zaman həm sözün əsası, kökü, həm də ki, qrammatik forması səslənməsinə görə eynilik təşkil edə bilər. Konversiyanın birinci növü o zaman müəyyən edilir ki, həm əsas, həm də törəmə sözlər morfoloji cəhətdən dəyişkən olsun. Bu zaman nəinki sözün leksik mənası və sintaktik funksiyası, həmçinin onun sözdəyişdirici paradigmi dəyişir. Bu da özündə verballaşma və substantivləşməni ehtiva edir.

Konversiyanın ikinci növündə isə həm mənbə, həm də törəmə sözlər morfoloji cəhətcə dəyişkən olmur. Bu zaman sözün tək-cə leksik mənası və sintaktik funksiyası dəyişir. Bu növ konversiya əlaqələrinə sözləri və zərflər (on, off, in və s.), sözlülər və bağlayıcılar, əvəzlilik və bağlayıcılar (who, when, why və s.) misal göstərilir. Hesab edirik ki, bu düzgün olan yanaşmadır. Çünki isimləşən və ya feilləşən sözlərin leksik mənalari ilə bərabər, həmçinin morfoloji formaları da dəyişir. Amma ikinci növ üçün bunu demək olmaz.

Artıq bildiyimiz kimi, konversiya tək-cə söz yaradıcılığında deyil, həmçinin leksikada və qrammatikada da öz əksini tapır. Müasir ingilis dilində leksikada baş verən konversiyaya ən bariz nümunə kvaziokonversivlərdir. Bu söz latın mənşəli olub, “quasi”-xəyali, saxta, düzgün olmayan deməkdir. Amma bu konversivlə əsas növ konversivlər arasında bir sədd çəkmək yaxşı olardı. Bu zaman ifadə olunmuş nominativ və sintaktik funksiyasına görə bir-birini tamamlayan bəzi sözlərin bir-birini əvəzləməsi baş verir. Məsələn, ingilis dilində belə bir misala baxaq: I have an interesting book. (Mənim maraqlı kitabım var.) → An interesting book belongs to me. (Maraqlı kitab mənə məxsusdur.) Burada təsirli “have” (malik olmaq) feili təsirsiz “to belong” (məxsus olmaq) feili ilə əvəz olunmuşdur. Amma bu zaman fikir versək, doğrudan da, görürük ki, keçid zamanı törəmə cümlə mənbə cümlə ilə semantik cəhətcə eynilik təşkil etsə də, burada müəyyən semantik fərq özünü büruzə verə bilər. Deyilənlər bir daha sübut edir ki, German dilçiliyində, xüsusilə ingilis dilində həm söz yaradıcılığında, həm də qrammatikada konversiya geniş yayılmışdır. [4, 287]. İngilis dilində konversiya hadisəsi daha çox söz yaradıcılığında müşahidə olunur. Fikrimizcə, konversiya hadisəsinin həmin dilin leksik tərkibində, eləcə də sintaksis quruluşunda geniş tədqiqi aparılmalıdır.

İrəlində də qeyd etdiyimiz kimi, söz yaradıcılığının bir növü olan konversiyadan fərqli olaraq, sintaktik səviyyədə cümlədə baş verən konversiya zamanı əsasən leksik aktantlar olan mübtədə və tamamlığın yerdəyişimi baş verir. Bu yerdəyişimə başqa dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də rast gəlinir. Həm B. B. Пасчек, həm də ki, О. Д. Мещковun nümunələrində “sintaktik transformasiya” kimi də xarakterizə edilən konversiya zamanı cümlədə baş verən dəyişikliyi cümlə

üzlərinin düzülüşündə baş verən dəyişiklikdən çox, cümlənin qrammatik strukturunda aktantların yerdəyişimi adlandırmaq düzgün olardı.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev R.M. Türk dillərində leksik-semantik konversiya (Oğuz qrupu türk dilləri materialları əsasında): Fəl. elm.dok. ... dis. Bakı, 2008, 153 s.
2. Axundov A. Azərbaycan dilində konversiya // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, 1977, №1, s. 66- 71
3. Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1960, 150 s.
4. Yedigar F. German dilçiliyinə giriş. Bakı: Mütərcim, 2003, 408 s.
5. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. М.Наука, 1976, 245 с.
6. Жлуктенко Ю. А. Конверсия в современном английском языке как морфолого-синтаксический способ словообразования // Вопросы языкознания, 1958, №5, с. 53-64
7. Загоруйко А. Я. Конверсия-морфолого-синтаксический способ словообразования: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1961, 27 с.
8. Пассек В. В. Некоторые вопросы конверсии // Вопросы языкознания, 1957, №1, с.144-148
9. Ginzburg R. S., Khidekel S. S. , Knyazeva G. Y., Sankin A.A. A course in modern English lexicology. Moscow: Vysšaja škola, 1979, 267 pp.

A. Şəfiyeva

SUMMARY

LEXICO- GRAMMATICAL CONVERSION IN MODERN ENGLISH

The article deals with the study of the phenomenon of conversion in word creation in both lexical and grammatical terms. Depending on the morphological classification of languages, the transition of a word belonging to a certain part of speech to another part of speech, either without any changes (morphological, phonetic, etc.) in the root of the word, or with a certain phonetic change is studied in the narrow sense, but in the broad sense, only the overlap of word bases is studied. This transition also includes the shift of lexical actants at the syntactic level when sentences are used in an indefinite form, and in the lexicon, mainly the semantic relationship indicating polarization between verbs, nouns, as well as adjectives. During the conversion that occurs in the syntactic structure, in the language, it is possible to transform entire sentences into word combinations and words, the main clause of subordinate complex sentences into modal words or adverbs, and simple sentences into complex sentences. This phenomenon is mainly due to the fact that in agglutinative and inflectional languages, nouns, adjectives, and numerals with

indefinite meanings are more likely to become pronominalized and become synonymous with indefinite pronouns.

А.Шафиева

**РЕЗЮМЕ
ЛЕКСИКО- ГРАММАТИЧЕСКАЯ КОНВЕРСИЯ В
СОВРЕМЕННОМ ААНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Статья посвящена изучению явления конверсии в словотворчестве как в лексическом, так и в грамматическом плане. Здесь, в зависимости от морфологической классификации языков, изучается переход слова, относящегося к определенной части речи, в другую часть речи либо без каких-либо изменений (морфологических, фонетических и т. д.) в корне слова, либо с определенным фонетическим изменением в узком смысле, а в широком смысле изучается только совпадение основ слов. К этому переходу относится также смещение лексических актантов на синтаксическом уровне при употреблении предложений в неопределенной форме, а в лексике — в основном семантические отношения, указывающие на поляризацию между глаголами, существительными, а также прилагательными. В ходе конверсии, происходящей в синтаксической структуре, в языке возможно преобразование целых предложений в словосочетания и слова, главной части придаточных сложных предложений в модальные слова или наречия, простых предложений в сложные предложения. Это явление в основном связано с тем, что в агглютинативных и флективных языках существительные, прилагательные и числительные с неопределенным значением с большей вероятностью подвергаются прономинализации и становятся синонимами неопределенных местоимений.

Rəyçi: A.Ə.Quliyeva
Azərbaycan Dillər Universitetinin
Leksikologiya kafedrasının dosenti